ИСТОРИЯТА на Херодот като „КАЛЕЙДОСКОП”

Проф. Събина Ракарова

Като типичен читател от забързаното ни съвремие прочетох на един дъх Историята на Херодот. Затворих последната страница и се запитах: как с една дума да определя прочетеното? И понеже пред очите ми все още блестяха красотите на описаните места, населени с животни и хора, грандиозни походи и сражения, безкрайни мрежи от човешки отношения, в съзнанието ми изплува думата „**КАЛЕЙДОСКОП”.** С удивление открих, че думата е гръцка (καλός (*kalos*), (красив), εἶδος (*eidos*) (вид), σκοπέω (*skopeō*) (наблюдавам) и би могла да бъде преведена като „красоглед”. Вероятно това е една от причините от древността до днес редица научни направления да припознават Херодот като свой „баща” - на историята, на антропологията, на етнологията …И така, калейдоскопът започна да се завърта на правилното място - НБУ, в правилното време - 2012/13 година, на Общоуниверситетския семинар, посветен на Историята на Херодот.

Дългогодишните ми професионални занимания с икономическа теория ме подтикнаха да потърся в херодотовата История картните, които той представя за човешките отношения, разглеждани като икономически. Да се изведе миналото в настоящето е голямо предизвикателство. Още по-голямо е то, когато става дума за икономически отношения, защото това изисква „**да се извади невидимото или не най-видимото**: не толкова тайните на величията, колкото **шепота на анонимната тълпа** и дори мълчанието на историята”. (Фр. Артог, Режими на историчност, НБУ, 2007, с.164)

За да бъде разбрана моята гледна точка е необходимо предварително да въведа няколко ключови за икономиката понятия, защото употребата им в нашето ежедневие, съзнателно или не, обеднява и даже преиначава тяхната същност.

Първо, терминът οἰκονόμος придобива гражданственост в древните гръцки текстове (Οἶκος – дом, νέμω – управлявам, разпределям) и под икономика - οἰκονομία чак до късното средновековие се разбира управление на домакинството (домашното стопанство). Постепенно съдържанието на понятието се обогатява с размяната (търговията), разширява с включване на производството (земеделието), като през 18-19 век се налага тълкуване на „икономика” като стопанска система (на страна, регион). В наши дни **икономиката** се разглежда като система от **човешки отношения** по повод **производството, разпределението, размяната и потреблението** на благата, представляващи продукти (стоки и услуги) и ресурси.

Второ, споделям възгледа за **моралните основи** на икономическите отношения. Изконните човешки отношения се базират на моралния **дълг** (на/към майката, на/към бащата, на/към децата, към боговете и т.н.), който предполага „заплащане” - **дарение** или встъпване в разменни отношения, изискващи **реципрочност (справедливост).** Постепенно „социалната размяна” поражда „икономическата размяна”.

У Херодот още в първа книга намираме многобройни свидетелства за подобни „дългови” отношения.

1.50 – „след това с пищни жертвоприношения Крез омилостивявал бога в Делфи. Принесъл в жертва три хиляди всякакви по вид животни за жертвоприношение, позлатени и посребрени легла, златни чаши, пурпурни дрехи и хитони – и като струпал накуп всичко, подпалил висока клада с надежда, че ще **спечели** по-сигурно **благоволението** на бога. Обърнал се към всички лидийци да принесат жертва – всеки каквото имал.”

Интерес представляват отношенията на **социална размяна** при получаването на „добри” предсказания. В **1.52** Херодот отбелязва: „като му занесли божествените предсказания, Крез премного се зарадвал от това, което узнал от тях, и съвсем сигурен, че ще унищожи царството на Кир, пратил отново хора в Пито и **подарил** на всички делфийци, за чийто брой се осведомил предварително, по два златни стартера. От своя стана делфийците **дали право** на Крес и на лидийците за промантия (да предреждат клиенти), ателия (да не плащат някои налози и такси) и проедрия (да седят на първия ред), освен това **завинаги дали право** на всеки лидиец, ако иска, да стане делфийски гражданин”.

Дългът като система от отношения е и в основата на съюзите, в т.ч. и на политическите. В **1.69** Херодот разказва за сключения „клетвен договор за приятелство и боен съюз” между лидийците и лакедемонците. Неговото подписване се предшества освен от молбата и **даровете**, които Крез пратил в Спарта и от „някои **благодеяния**, които Крез им бил направил преди”, за да ги **предразположи**: „когато лакедемонците изпратили в Сарди хора да купят златото за статуята, която се издига сега в Торнакс в Лакония, тази на Аполон, Крез им го **дал даром**.

За разлика от социалната размяна, **икономическата размяна** предполага **еквивалентна реципрочност**, която е непостижима в рамките на йерархичната система от човешки отношения. Пазарната размяна съзнателно и постепенно се налага от **държавата** (**институция, създател и блюстител на правилата, върху която се крепи обществения живот**) в отговор на възникващите **морални кризи**, свързани с използването на „социална валута”(самите хора и техните способности) при заплащането на дълговете в неимоверно разрасналата се мрежа от дългови отношения. Стимулира се развитието на **пазара** като механизъм за еквивалентна „справедлива” размяна.

Трето, необходимо е изясняване значението на термина „**цена”**, който обикновените съвременни хора тълкуват като парична сума, която е необходимо да бъде заплатена за стока или услуга при покупко-продажбата.

Цената е израз на човешки отношения. От древни времена цената е свързана със заплащане на някакъв дълг и за това е оценка-измерител, от една страна, на „ценността” (полезността), а от друга, на величината на „жертвата”, която субектите на дълговите отношения правят. Размяната се случва само когато оценките на страните съвпаднат.

За значението на старогръцката дума „цена” в далечното време на Херодот може да се обърнем към речниците, където е отбелязано: ***timḗ*** (from *tiō*, accord honor, pay respect); properly, *perceived value*; *worth* (literally,"price") especially as *perceived honor* – i.e. what has <u>*value* in the eyes of *the beholder*</u>; (figuratively) the *value* (*weight,*honor) *willingly assigned* to something.

Или към значенията при употребата на „цена” в една от най-древните книги Бибилията (NASB Translation (*New American Standard Bible)*- honor (28), honorable use (1), marks of respect (1), precious value (1), price (7), proceeds (1), sum (1), value (1).

Намираме свидетелства у Аристотел, че при появата на пазара ***timḗ*** обозначава и „цена при размяната”.

Четвърто, какво са парите? (В съвременния свят за мнозина, може би, фетиш – свещен предмет със свръхестествени свойства.) Какво представлява изначалната „естествената”икономика и какво е „пазарната” икономика (стопанство)?

За икономистите **парите** са “всеобщ” еквивалент в размяната. Парите функционират като средство за заплащане, за измерване на “ценност” (като разчетна единица), за натрупване на богатство.

Преди и по времето на Херодот парите се определят като **примитивни пари**. Те са “социална валута” или **средство за създаване, поддържане, пренареждане** на **отношенията между хората.** Използват се като средство за **заплащане на дългове,** които е *невъзможно* да бъдат платени, например уреждане на женитба, съгласуване на договори, заместител на живота (откуп/опрощаване за убийство, за наранена “чест”). Като примитивни пари са се използвали **робите, децата, съпругите, секса** и др.

Херодот разказва (**1.64**) как Пизистрат, „като завзел за трети път Атина, се заел да укрепи корените на тиранската власт с помощта на многото съюзници и парите им,…и взел заложници измежду **синовете на атиняните**, които не били избягали, ами удържали напора му…”.

От **1.93** се разбира, че „паметникът (на Алиатес) бил поръчан от хора търговци, от занаятчии и момичета, които **търгуват с тялото си**.” И по-нататък: „всички дъщери на лидийците **проституират** и по този начин си **събират зестра**. Вършат го докато се оженят. **Женитбата си уреждат** сами.”

Според Херодот най-мъдрият сред законите на вавилонците (**1.96**) е този, **уреждащ женитбата** на девиците на възраст за женене. „Един глашатай … ги **продавал**; най-напред продавал най-хубавата, а после, когато за хубавицата давали много пари, обявявал за продан друга, следващата по красота. **Купували** ги за съпруги…Женихите от народа, понеже не търсели полза от красотата, вземали по-грозничките девици и получавали пари…Парите идвали от продажбата на хубавите девици, като по този начин хубавите оженвали грозните и сакатите. Не било разрешено да ожениш дъщеря си за когото искаш, както и да отвеждаш закупената девица без **поръчителство**; нужно било да се представят **гаранции**, че ще се ожениш за нея…”.

И по-надолу в **1.99** „…всяка местна жена трябва да един път в живота си да стои в някой храм на Афродита и да се отдава на чужденци (т. нар. **хиеродулия** – „богослужение”).

Интересна е част от историята за Херакъл във връзка с разказа за произхода на скитите според гърците. Като търсел изгубените коне, стигнал (Херакъл) до страната Хюлайя и в една пещера „намерил една полудевица полузмия с двойствена природа. Конете му били при нея, но тя „нямало да му ги върне, преди да се бил сношил с нея. И Херакъл – както се разказва - **се любил с нея на тази цена**.”

Икономиката (стопанството), която използва като средство за заплащане на дълг „примитивни пари” се определя като **естествена** (хуманитарна), насочена към създаване, разрушаване и пренареждане на хората (а не акумулиране на богатство). Уреждането на женитба („покупка на жена”) предполага заплащане на цена=зестра (дарове) и получаване на определи права, например права върху децата на невестата.

Постепенно, когато „социалната валута” навлиза в **покупко-продажбата на продукти,** настъпва **морална криза**, защото при използване на „хората” с тяхната **уникалност** при еквивалентната размяна, за превръщането им в нещо **„еднакво”** (пари), е необходимо насилие. (Размяната на продукти в естествената икономика има характер на продуктова размяна или както се определя сега – **бартер**. Нейното осъществяване е възможно само при изпълнение на твърдото условие „двойно съгласуване на интересите”).

Отговор на тази необходимост от **безлично (анонимно)** средство за размяна първи намират елините. **Монетите** като всеобщ еквивалент, знак на обществен договор за доверие в дадена общност и за нейната независимост, най-напред секат и използват

около VI век. преди н.е. на територията на перлата на Йония– Лидия (Милет) (**5.58** Херодот). Ето как изглежда 1/3 сартер, намерен по тези земи:

Херодот в първа книга отбелязва този факт (**1.94)** – „лидийците са първите, които секли и пуснали в обръщение златни и сребърни монети, те били и първите търговци на дребно.” (Преди това златото, среброто и бронза като слитъци са се използвали за международна търговия)

Първите монети (VII в.пр.н.е.) в Лидия са естествени парчета от реката Пактолус (западна Анатолия), които постепенно започват да се изработват от метал за собствените нужди при размяната в дадена общност – полис. Предполага се, че тази практика постепенно от гръцките градове преминава в Персийската държава (от частното към държавното!). Финикийците като емблематичен търговски народ също по-късно възприемат монети широко в търговията на дребно.

Гърците първи използват монетите за заплати на войниците, за глоби, такси и разнообразни плащания на и от държавата. Към V век преди н.е. Агората е и тържище… Споделям хипотезата, че появата и развитието на пазара и монетизацията на отношенията съзнателно е налагано от властниците в дадена общност (полис, държава и др.). Практиката на непрекъснати войни и заграбване на скъпоценности (в т.ч. роби, животни, продукти, покъщнина и т.н.) и от войниците, поражда необходимост от продажба (не бартер), която изгодно става на определено място (пазар-тържище) при използване при размяната (търговията) на всеобщ еквивалент-монети като малки късове злато и сребро.

Известно е, че развитието на Елада през VI – V в.пр.н.е. в рамките на естествената икономика поражда колосална дългова криза, която налага чрез закон ограничаване и премахване на принудителното отработване на дълговете. **Реформата на Солон** (594 ВС) за разрешаване на дълговата криза предлага и стратегически решения: курс към **колонизация** и **монетизация** главно за заплащане на професионалната армия като завоевател.

В Историята на Херодот Солон, като велик управник и мъдрец на Елада, се появява в Сарди при Крез. (**1.29**)”…атинянинът Солон, който след като **съставил закони** за атиняните, както те самите искали, заминал за десет години в чужбина. Отпътувал уж да види свят, но в действителност, за да не го принудят да отмени някой от законите, които създал.”

Развитието на търговията и монетизацията на отношенията обуславят появата на островчета на търговска – **пазарна икономика**, която получава много по-късно своя разцвет на териториите, контролирани от исляма. За разлика от естествената, пазарната икономика насочва икономическата активност на хората към печалбата.

“Икономическият логос” на Херодот

(опит да се извади невидимото или не най-видимото: не толкова тайните на величията, колкото <u>шепота на анонимната тълпа</u> и дори мълчанието на историята)

В самото начало на своята История (**1.1**) Херодот заявява, че цени „**извършеното** от хората” и за това излага своите „издирвания, за да не изчезне с течение на времето споменът..., за да не отмине славата на великите и възхитителни **дела** на елините и на варварите.” И по нататък продължава(**1.5)**: за градовете,”които някога са били големи, сега са повечето малки, а онези, които бяха могъщи по мое време, са били преди незначителни. Та аз ще разкажа еднакво и за едните, и за другите, понеже съм убеден, че **човешкото <u>благополучие</u> никога не остава на едно място**”.

Благополучието/благосъстоянието на отделния човек и на общностите (градове, държави, региони) от средата на 19 в. заема централно място в икономическата наука. През целия 20 в. активно се работи върху „количествените измерители” на благосъстоянието (към определен момент) и на благополучието (в динамика). От първоначалното фаворизиране на материалното богатство постепенно се премина към качеството на живота и, от там, към човешкото щастие. Модерните икономисти са изписали стотици страници, за да покажат, че материалното благосъстояние не е достатъчно условие за щастието. В тази връзка са разработили и поредния „индекс на щастие”. Но ако бяха чели Историята на Херодот, щяха да открият отговора на този парадокс.

В началото на своята История Херодот разказва за желанието на Крез да узнае от Солон (човекът, когото цени по-високо от парите **1.86**), дали „не е видял вече някой, който да (му) се е сторил, че е най-щастливият човек на земята”. Мъдрият атинянин отбелязва (**1.32**), че преди да е завършил живото си човек е само щастливец, но едва след това може да се каже дали е **щастлив**. „Не е възможно щом си човек, да обединиш всички тези предимства, тъй както няма и страна, която да си достави всичко и да е задоволена – **всяка една страна едно има, друго няма**; най-прекрасната страна е тази, която има най-много. Тъй е и с **отделния човек – не може да бъде задоволен във всяко отношение**, защото ако едно има, друго му липсва. Който през живото си е имал най-много и после завършва спокойно дните си (дали?), той според мен, царю има право да носи това име. Но трябва да се внимава за всяко нещо накъде ще му излезе краят. Защото бог на мнозина е давал да видят хубав живот, но после ги е съсипвал от корен”.

Човешката история доказва, че най-голямото богатство на човека и страната, което стои и в основата на човешкото щастие, е **свободното време** (като антипод на работното). Свободното време е най-ценното (скъпо струващо) благо. Хората, които могат да си го позволят, са носителите на научния и творчески прогрес на човечеството.

От гледна точка на начина на живот на съвременния човек, променен коренно в резултат на индустриалната революция, древните елини и перси живеят в условията на нищета и оскъдица. Хората живеят „ден за ден (**1.32**)”. В седма глава **7.102** Херодот пише: “бедността винаги е била част от живота на елините”. За алтернативата „хляб – зрелища” разказва следната история. „По времето на цар Атюс, син на Манес, по цяла Лидия настанала страшна оскъдица на храни. Известно време лидийците устоявали на глада, но после, понеже недоимъкът не преставал, почнали да търсят лекове, един измислял едно, друг – друго. Тогава били измислени заровете, ашиците и топчетата, както и всички останали видове игри…Всеки втори ден играели непрекъснато, за да нямат желани за ядене; на другия ден ядели и не играели. И по този начин прекарали осемнайсет години” (**1.94**).

Персите, разказва Херодот, **“**хранят се с каквото имат,…не знаят що е благо”. Даже великият Ксерск се храни един път на ден (**7.120).**

Описаните от Херодот дела се случват преди и през V в.пр.н.е. Изведеното в настоящето, миналото от периода 800 BC – 600 AD се характеризира с няколко общи

същностни черти. **Първо**, ключова роля за обществения живот има **държавата** като **институция**, формирала се бавно, постепенно (непоклатима и до наши дни!). **Второ**, осигуряването на материални блага и свободно време за власт имащите във всички общества се осигурява чрез основно предприятие и ресурс – **войната** (заграбване, насилие). **Трето**, постепенно се налага пазара и **монетизация** на отношенията (през армията към цялото население).**Четвърто**, **робството** е основен механизъм за осигуряване на работна сила (безплатна). Това позволява да се изтъкне, че през този период (в т.ч. и описания от Херодот) ***икономиката*** *(стопанството) представлява* ***"военно – монетизирано - робска" система с активна роля на държавата.***

"Икономическите свидетелства" на Херодот ще представя съвсем лаконично като икономика на Персия, икономика на Елада като множество от полиси и икономика на Финикия.

Икономика на Персия

Ако в най-едри щрихи чрез царските разкази бъде обозначена територията на историите за Персия, то могат да бъдат посочени:

- **1.95-216 Кир – баща** на персите
- **2,3.1-66 Камбис – господар/тиранин**
- **3.67-160** възцаряване на **Дарий – бакалин**/търговец
- **4, 5** Дарий в Скития, Либия, Тракия, Хелеспонта
- **6.43-140** Дарий срещу Гърция (първа война Маратон)
- **7, 8.1-96 Ксеркс** срещу Гърция (втора война – отстъпление на варварите)

За величието на Персийската империя нашият съвременник може да съди по земите, които към началото на V в.пр.н.е. контролират персите.

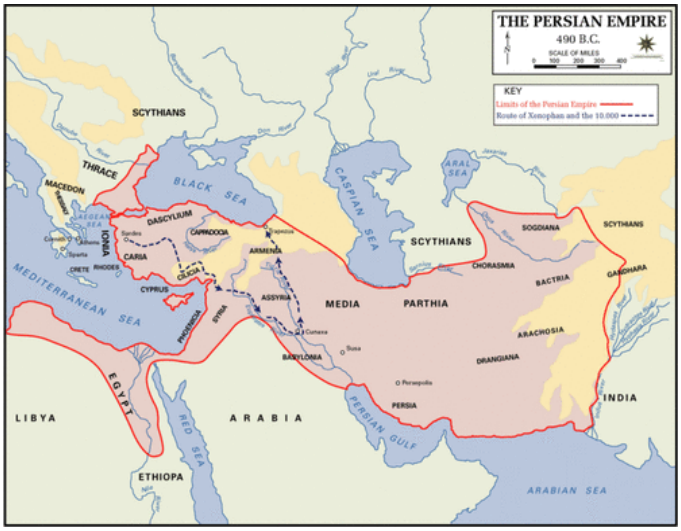

От Херодот читателят получава безценни сведения и за **стопанския живот** в Персия в периода около първите гръко-персийски войни. Пред нас е детайлното описание на п**ерсийската фискална държава с основно предприятие "война**", което може да бъде систематизирано като

(1)Определяне на сатрапии и плащане на данъци

(2)Парична реформа – единна монета “дарик” (8.416 гр. злато)
(3)Строителство на пътища и мостове
(4)Служба за връзка
(5)Армия

(1)Определяне на сатрапии и плащане на данъци

Историята на Херодот, както и Бехистунският надпис на персийски, еламски и вавилонски, разказват за перфектна за времето си система от правила за организация на обществения живот на територията на Персия, която създава предпоставки за организирането на войни и осигуряване на благополучие за персите. По времето на Дарий са организирани 20 провинции – **сатрапии** като форма за местно управление. В трета книга **3.89–97** Херодот представя народите и земите, включени в сатрапиите, говори за голямата лична и държавна власт на сатрапа, който от името на царя управлява местните съкровищница и съд и отговаря за военното дело.

В рамките на всяка сатрапия се запазват местните езици, използват се местни мерни единици и монети от *сребро* и *мед* (само царят сече златни монети). Тази политико-икономическа организация дава възможност успешно да функционира фискална система, концентрираща огромен ресурс чрез определени **данъци** в сребро, злато и дарове. В рамките на година **(3.95)** Дарий има възможност да събира общо **14 560 евбейски таланта!**. (Талантът като обем от 26 литра на стандартна амфора и мярка за тегло играе ролята на парична единица. Талантът се дели на 60 мини. Един евбейски талант отговаря на 25.192 кг. сребро, вавилонският – 30,3 кг., финикийският – 43.59 кг.).

Изградената фискална система от Дарий осигурява данъчна неприкосновеност и привилегии на храмовете и жреците. И най-важното – персите не плащат данъци (**3.97**). Така системата облагодетелства и „сега”, и в „бъдеще” (чрез организиране на грабителски войни) персийския народ и властниците в Персийската империя.

В 3.89 и 3.95 Херодот представя стройната **„валутно-курсова система”**, действаща на територията на империята, позволяваща „справедливо” налагане и ефикасно събиране на данъци в царската хазна. „ Вавилонският талант струва седемдесет и осем евбейски мини…Та ако вавилонският сребърен талант се превърне в евбейски, среброто прави 9 880 таланта, а ако златният талант се пресметне, че е равен на 13 сребърни таланта, **златният прах** се оказва 4 670 евбейски таланта.”

(2)Парична реформа – единна монета “дарик” (8.416 гр. злато)

До възцаряването на Дарий в персийските земи се използва вавилонският талант от сребро (30,3 кг.). Херодот свидетелства, че и в сферата на парите като разменно средство Дарий прави нововъведения – постепенно утвърждава на територия на Персия единна златна монета “**дарик**” – сечена само от царя, с точно тегло и състав.

В **4.166** четем: „ Дарий наредил да отлеят най-чисто злато, от възможно най-висока проба, и започнал да сече монети, а Арюандес (който рекъл да се покаже равен на Дарий, но бил унищожен) като управител на Египет направил същото, но със сребро; и днес „арюандийското сребро" е най-чистото. Дарий научил какво бил направил Арюандес, но го обвинил в друго – че уж вдигнал бунт срещу него, и го убил".

Монетизацията и сеченето на монети и преди, и по времето в Историята на Херодот, засилва интереса на древните властници към експлоатацията на **златни и сребърни находища-мини**. За персийската парична система ключово значение има завладяването и използването на особено богатите по това време златни мини на остров Тасос (**6.46).** „На втората година след похода Дарий се заел най-напред с тасосците…От златните мини в Скаптесюле им идвали обикновено осемдесет таланта, а от тези на самия Тасос – по-малко, но все пак толкова много, че тасосците (които не плащали данък върху реколтата) получавали от континента и от мините всяка година общо 200 таланта, а когато доходът бил по-голям – до триста. **6.47** – „Аз видях тези мини, но далеч по-възхитителни бяха мините, открити от финикийците, които колонизирали начало с Тасос този остров и островът бил наименован по името на този финикиец Тасос. Финикийските мини, за които става дума, се намират на Тасос между едно място, наричано Айнюра, и друго, Койнюра, срещу Самотраки – една голяма планина била разкопана, докато търсели злато".

Освен златото и среброто от рудниците, персите използвали и златен пясък от Индия (**3.94)**

(3)Строителство на пътища и мостове

За успешното протичане на войните и търговията от решаващо значение е пътната инфраструктура. Част от данъчните приходи се инвестират в организиране на пътно строителство и изграждане на мостове. Херодот ни осведомява, че при подготовката на походите на персийските царе, от една страна, се възстановяват старите хетски и асирийски пътища, а от друга, се реализира колосален не само за времето си проект за изграждане на **"Царски път"** от Ефес до Суза (**5.52).** „Целият път минава през населени места, които били обезопасени". При реката Халис, на която има врати, за да се пресече реката, има пост, усилен със стражи…На границата с киликийците ще преминеш през две врати и два стражеви поста…За границата между Киликия и Армения служи река, която трябва да се премине с кораби…През земите на матиените текат четири реки, които трябва да се пресекат с кораби…Четвъртата река се наричи Гюмдес; някога Кир я раздробил на триста и шейсет канала." Според Херодот общата дължина на царския път е 450 парасанги = 13 500 стадия и се изминава за 3месеца и 3 дни.. (Парасанга или фарсах = 5.549 км. или общата дължина на царския път е около 2 500 км.).

Преодоляването на реките, които вероятно са били доста пълноводни, налагало строителството както на постоянни, така и на временни **мостове и канали**. **Дарий** възстановява древния канал от Нил до Червено море и при подготовката за война срещу скитите споделя със съпругата си Атоса **(3.134**) намерението да свърже с мост двата материка. В четвърта книга **4.85 – 88** Херодот ни прави свидетели на изграждането на уникално съображение – понтонен мост през Босфора, построен от самосеца Мандроклес, който „поръчал да нарисуват картина с целия мост над Босфора, с цар Дарий, седнал на един почетен стол, с войските му, преминаващи през моста, и я посветил на светилището на Хера…".(За сведение в наше време първият мост на Босфора „Боазичи" (1560 м), е построен през 1973 година. Вторият, „Фатих Султан Мехмед" (1090 м), е завършен през 1988 г. и е разположен на 5 км от „Боазичи". Преди няколко дни бе съобщено, че започва изграждането на трети мост, който ще бъде един

от най-широките подобни мостове в света. Широчината му ще бъде 59 метра и ще има осем платна за автомобили и две ленти за жп-линии.)

Картината на Мандроклес е в неизвестност, но няколко столетия по-късно на въздигнатата колона на Траян откриваме изображението на понтонен мост. И римляните в своята завоевателна политика използват знанията и уменията на древните майстори…

След като преминал в Европа Дарий поръчал на йониците да отплават по Понта до река Истър и като навлязат в Истър, да го чакат там и да започнат да прехвърлят мост през реката.

И **Ксеркс** влага значителни ресурси при подготовката за похода срещу Елада за изграждане на пътища и мостове.

7.22 „Тъй като предишните кораби претърпели поражение, заобикаляйки около Атос, Ксеркс дал заповеди около три години преди това да се приготвят усилено за Атос. Триери стоели на котва в Елайунт в Херсонесос; оттам взели хора от най-различни народи, участвали във войската, които под ударите на камшици започнали да копаят; идвали непрекъснато хора да ги заместват; копаели и хората, които живеели около Атос.

7.24 „На същите хора, на които заповядал да прокопаят канала, наредил също така да прехвърлят мостове през Стрюмон”.

7.33 – 34 „Междувременно неговите хора прехвърлили мостове през Хелеспонта от Азия към Европа…определените хора прехвърляли понтоните, финикийците с белоленените въжета, египтяните – с папирусовите; от Абюдос до отсрещния бряг има седем стадия”.

7.36 След разрушителната буря и „бичуването на Хелеспонта”, Ксеркс възложил на други строители да прехвърлят мостове. „Направили го така: свързали петдесетвеслени кораби с триери под този мост, който бил откъм Евксинския понт – триста и шейсет на брой; а под другия – триста и четиринайсет, всички косо спрямо Понта, но по течението на Хелеспонта, с цел да мога да свържат опънати въжета…”

(4)Служба за връзка

Не само ние, но и древните са знаели високата ценност на информационните канали. За успешното осъществяване на всяко предприятие (особено войната) от ключово значение е получаване навреме на информация. Херодот описва **(5.52 -53)** перфектната система за връзка, изградена в Персийската империя. По Царския път от Ефес до Суза „има царски станции и превъзходни страноприемници. „Всички изброени станции са сто и единайсет. Толкова на брой са страноприемниците.

В осма книга **8.98** след поражението на Ксерск Херодот подробно описва как работи царската служба за връзка. „Няма смъртен, който би могъл да стигне някъде по-бързо от тези вестители; ето как са го измислили персите. Разправят, че колкото дни трае цялото пътуване, толкова хора и коня биват разполагани по пътя, по един кон и един човек на един ден път. И нито сняг, нито дъжд, нито жега, нито нощ могли да попречат на вестителя да измине определеното му разстояние по най-бързия начин".

(5)Армия

Основна част от концентрираните ресурси в древните общества, в т.ч. персийското, са се насочвали към изграждането на **военна машина** като средство за разрешаване на кризи и осигуряване на „всеобщо благополучие". Тук шепотът на анонимната тълпа от хора, които осигуряват (или сами се осигуряват) обличането и обуването на войниците, изработването на различни малки и големи оръжия, коли и животни за предвижване, покрив и изхранване на армията, се превръща в мощен тътен. Не малка част от дейностите се финансира от данъчните приходи на персийската държава, но големият мащаб, създаващ трудност при координацията и опортюнизмът в поведението на всички равнища, както и липсата на осъзната необходимост от професионализъм, създават предпоставки за провала на поредното (последно) военно начинание на Ксеркс срещу Елада.

В седма книга Херодот възхитително описва системното изграждане в течение на четири години от Ксеркс и от неговите сатрапи на „**световна армия**" – непрофесионална, съставена от роби/покорени народи.

7.20- 21 „ За четири пълни години след покоряването на Египет Ксеркс приготвил **войската си и всичко необходимо за нея**, а на петата тръгнал на поход с огромна войска. Това било далеч най-голямата войска, за която сме чували; войската на Дарий в похода срещу скитите била нищо в сравнение с това…Кой ли народ не бил довел от Азия?...Едни доставили кораби, други се присъединили в бойния ред на пехотата; трети трябвало да докарат конница; на четвърти било наредено освен войска да намерят и кораби за конете; пети - да доставят дълги кораби за понтонните мостове; шести – храни и кораби".

Персийските властимащи за пореден път залагат на „количеството" като сила. От страниците на Историята на Херодот струи мощ и величие на войската и гвардията на царя:

- **7.40** свещена колесница на Ахура-Мазда (Зевс)
- **7.60** 1.7 милиона сухоземна войска
- **7.87** 80 хиляди конници (без камили и колесници)
- **7.89** 1 207 триери
- **7.186** „ Ксеркс, син на Дарий, довел до нос Сепиада и Термопилите - повече от пет милиона войни - **5 283 220** души

И отново чуваме мощният тътен на анонимните тълпи в разказите на Херодот във връзка с изхранването на персийската войска. Ето какво се случвало в селищата, които трябвало „да дават угощения" на Ксеркс.

7.119 „Обедът бил обявен дълго време преди това и бил твърде високо ценен, а приготовленията ставали по следния начин: щом като чували от известията на глашатаите, гражданите по градовете разпределяли зърното и всички в продължение на няколко месеца смилали брашно; хранели най-добра порода добичета, които намирали

да купят, отглеждали сухоземни и водни птици в курници и блата, за да могат да приемат войската”.

Заедно със световната армия се придвижвала и службата, осигуряваща нейната прехрана и комфорта на царя. **7.187** „Броят на жените, които месели хляб, на наложниците и евнусите, никой не би могъл да каже точно; нито на впрегнатите, нито на останалите товарни животни, нито на индийските кучета, които вървели с тях – толкова много били. Тъй че никак не ми е чудно, дето водите в някои реки пресъхвали; по скоро се чудя как е стигнала храната за толкова много народ. Като пресмятам, намирам, че всеки един да получава дневно по един **хойникс** жито (дневна дажба на човек) и нищо повече, за всеки ден са били необходими **110 340 медимни**.

(1 медимна = 52 литра, което за посоченото от Херодот количество в наше измерение означава около **5 700 000 литра**).

В седма, осма и девета глава Херодот се старае **безпристрастно** да разкаже как и защо световната армия на персите губи сраженията и войната на територията на другия континент Европа срещу елинския народ, който ”от древни времена се отличавал от варварите с по-голямата си похватност и липса на глупаво простодушие”. Особеностите на терена, не позволяващ разгръщане на бойната мощ на персийската армия, липсата на опит в морския бой и високомерието към съветите (**7.99, 8.68, 102**), непрофесионалната армия от роби, показали се като страхливци (**8.100,102),** и поредица от други причини поставят началото на залеза на една от великите империи в древността.

Икономика на Елада

Съвсем на кратко ще отбележа някои свидетелства на Херодот за икономическите отношения през този период в Елада. За икономиката на древна Гърция, за разлика от Персия, малко по-късно откриваме по-подробни сведения у Аристотел и Ксенофон.

Териториално Елада е „европейска държава”, обхваща области от античното Средиземноморие с население, говорещо старогръцки език и наричащо себе си елини. Терминът „държава”, както беше отбелязано по-горе, се употребява в изконния му смисъл като институция, създаваща и прилагаща правилата на живото на общностите. Гърция по херодотово време е съставена от стотици **противостоящи** отделни **полиси (земеделски общини)**, включващи: **ойкоси** (οίκος) - селски “имения” (собственик с фамилия и работници-роби - основна икономическа единица), граждани-занаятчии, управляващи (избираеми, назначени).

За осигуряване на своето благополучие елинските властимащи също използват като **основно** предприятие и ресурс – **войната** (заграбване, насилие). След разразилата се дългова криза и реформите на Солон през VI в.пр.н.е. започва активна **колонизация** чрез **войни,** осигуряващи продукти и робски труд.

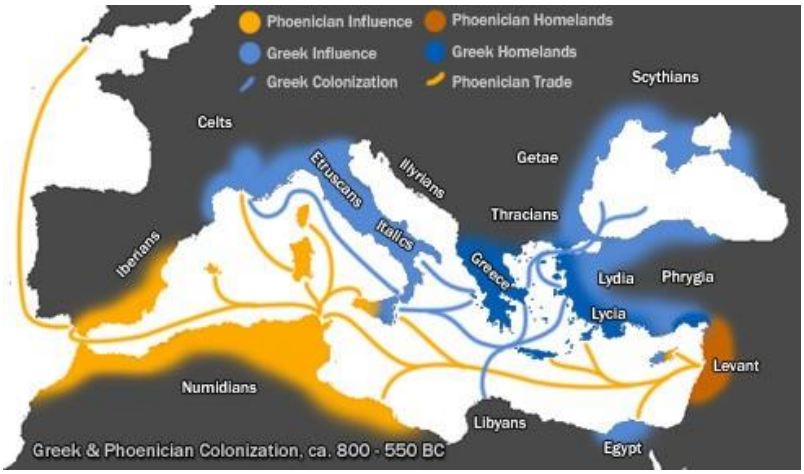

По-горе беше отбелязана водещата роля на древна Гърция за монетизацията на всички отношения и постепенното, **под ръководството на „държавата**", превръщане на естествената икономика в пазарна с развита вътрешна и външна търговия. Постепенно продуктовата размяна се замества от размяна с цел печалба. (По късно Аристотел отбелязва появата на **хрематистиката** като "изкуство" за натрупване на пари и имущество като самоцел)

Знаменателно е присъствието сред древногръцките богове на **Хермес –** бог на търговията, печалбата, ловкостта, *мошеничеството, лъжата, кражбата*, красноречието, даряващ богатство и доход в търговията, бог на атлетите

Успешната колонизация и по-късно спечелените битки във войните с Персия се дължат на създадената и поддържаната с данъчни приходи **<u>професионална армия и флота</u>**, предполагащи **постоянно обучение** на войници (гимназии). В „ръцете" на древните гърци и войната се превръща в „изкуство".

Според Херодот (**2.167)** елините и най-вече лакедемонците се научили на „военното изкуство" и, наред с почти всички варвари, почитат посветилите се на това изкуство. В книга пета (**5.49**) Аристагорас, тиранът на Милет, се обръща към Клеоменес, който държи властта в Спарта: „..що се отнася до войната, сте стигнали до върха на изкуството..". Легендарно е въоръжението на **хоплитите** (тежко въоръжени пехотинци), уникален военен строй е **фалангата** (плътно наредени войни в няколко редици – 8 човека в 12-25 реда). Високият професионализъм (изкуство) на елините, описан от Херодот в шеста книга (**6.111, 112)** в битката при Маратон, служи като предизвестие за безславното бягство на персите и Ксеркс, описано в осма и девета книги. Наред с пехотата и провереният през годините на колонизацията елински флот демонстрира висок професионализъм в битките при Термопилите и Саламин (**7.202-205, 8.1, 8.83-86).** Знаменателни са думите на Демаретос към Ксеркс (**7.102 -104**): „…доблестта им (на спартанците) е изкована от мъдрост и **строги закони**; с нейна помощ Елада се защитава от бедността и деспотизма…съберат ли се заедно (лакедемонците), стават най-храбри от всички, защото бидейки свободни, те не са свободни във всичко – за тях има господар – законът.."

Последователното провеждане на колонизация с помощта на професионалната армия и флот от елините създава предпоставка за наличието на един своеобразен **„парадокс на колонизацията".** Ограбването на колонизираните територии, наред с осигуряване на **продукти** и на **безплатна работна сила – роби**, осигурява на най-ценното човешко благо за <u>аристократите</u> – **свободно време.**

Свободното време е ресурсът, който свободните елини трансформират в наука и изкуство. Значението на постигнатите резултати от това свободно време за развитието на човечеството е безценно. В наши дни **Карл Ясперс** твърди, че периодът 800 BC –

600 AD (тук попада и времето, описано в Историята на Херодот) може „да определим… като **“axial age”** (ос, лост, главно стъбло). Ако използваме геометрията на Евклид, визуално идеята на Ясперс може да се изрази чрез следното триизмерно пространство (материализъм, идеализъм, римско право):

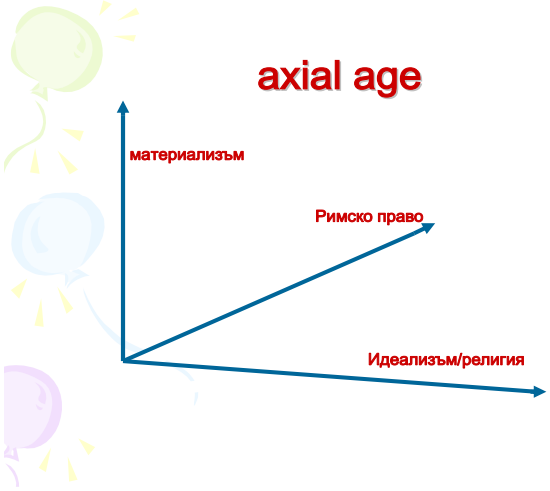

Питагор, Евклид, Демокрит, Архимед, Хипократ дават тласък на ***материализма,*** Сократ, Платон, Аристотел – на ***идеализа,*** който се проявява и в световните **религии**, и малко по-късно в началото на новата ера се създава и налага ***римското право***.

Разцвета на стопанството на древна Елада и развитието на вътрешната и външната търговия през времето, описано от Херодот, се свързва с постепенната **монетизация на всички отношения** и наложената от Солон замяна на егинския от евбейския талант (25,19 кг.злато). Херодот свидетелства, че сеченето на монети се осигурява от експлоатирането на мини за добиването на злато и сребро. Към началото на V в.пр.н.е. около 100 мини обслужват икономиката на Елада. Освен рудниците в Скаптесюле (**6.46),** Херодот отбелязва и прочутите мини в Лаурейон (**7.144**), където според Тукидид работят около 20 000 роби.

И древна Елада е „**фискална държава**”, която чрез събирането на данъци осигурява на своите свободни граждани, както ги наричаме днес, **„обществени блага**” – армия, вътрешен ред, здравеопазване, образование, услуги и продукти, свързани с живота в общността. От разказите на Херодот става ясно как се пълни и за какво се изпразва държавната каса. Приходи: глоби, такси, заплащане посещението на обществени събития; Разходи: заплати на войници, строителство на кораби.

Любопитно е сведението за талантливия лекар Демокедес. В книга трета Херодот разказва (**3.131)**: „този Демокедес пристигнал от Кротон при Поликрат (в Егина) и станал близък с него…Установил се там и през първата година надминал останалите лекари, макар да нямал съоръжения и никакви сечива (!), които били нужни за това изкуство (!). Втората година егинците го наели за един талант, плащан с **държавни средства**, третата – атиняните за сто мини, а четвъртата – Поликрат за два таланта”.

Ролята на „**държавните финанси”** Херодот представя и чрез случващото се в Спарта. От **6.57** научаваме за „жертвоприношение на държавни разноски”, от **6.59** за благодеянията на новия спартански цар (двама), който „..освобождава от дългове всеки спартанец, който дължи нещо на царя или на държавата”.

При подготовката за битката срещу Ксеркс, атинянинът Темистокъл наложил мнението си (**7.144)**. „Когато в държавната каса на атиняните постъпили много пари от мините в Лаурейон и те възнамерявали да ги разделят – по десет драхми на всеки”, той

„убедил атиняните да изоставят подялбата и с парите да построят двеста кораба за война.”

Херодот показва, че осигуряването на държавните разходи, когато е наложително, става и чрез своеобразните съкровищници при храмовете и прорицалищата (**1.50, 51** Делфи, Коринтска съкровищница).

За разлика от по-късните „историческите разкази”, направени от представители на победителите (например римляните и особено в наше време), историите на Херодот не прикриват **моралната криза**, обхванала елинското общество като следствие от монетизацията на всички човешки отношения. Ще приведа само няколко примера.

Парите осигуряват на тиранската власт съюзници (**1.64** Пизистрат); търговията се прави не за да осигури необходимите блага на страните, а с цел печалба на едната (**4.152** сомосците спечелили от товара си най-голяма печалба от всички елини).

Лично за мен са поразяващи примерите за подкупване на прорицателите. Херодот разказва как са спечелени спартанците за съюзници за освобождаването на атиняните от тиранството. **5.63** „Както твърдят атиняните, при престоя си в Делфи тези мъже **склонили с пари Пития** всеки път, когато дойдат спартански мъже да искат прорицание, било частно, било от името на държавата, да ги подкани да освободят Атина.”

Херодот разказва за сражението при Евбея (**8.4,5),** където „славният” военачалник на атиняните Темистокъл срещу една сума от 30 таланта от евбейците кара елините да останат в сражението. Той, „за да удържи елините, направил следното: от парите, за които става дума по-горе, дал пет таланта на Еурюбиадес (все едно, че били негови). След като успял да го уговори, единствен от останалите стратези горещо се противопоставил коринтиецът Айдемантос”. На него изпратил три сребърни таланта. „Тъй даровете свършили своето, двамата били убедени, евбейците задоволени, а и самият Темистокъл спечелил (присвоил от 30 – **22 таланта!**). Те не знаели, че другата част от парите останала у Темистокъл, и си мислели, че парите, които били получили, били дошли от Атина специално за случая.

Икономиката на Финикия

Прекалената моя многословност до момента и желанието да не отегчавам повече читателя, ме карат за делата на този велик народ в споделените с нас издирвания на Херодот, да кажа схематично следното.

Икономическата система на Финикия не прави изключение. Тя работи с подкрепа на „държавата” и може да бъде охарактеризирана като **“военно – монетизирано - робска”** система.

За разлика от Персия и Елада, тя е подчертано ориентирана към **<u>външния пазар.</u>** Главно в международната търговия финикийците използват златни и сребърни „монети” под формата на **слитъци** (финикийски талант 43,59 кг. сребро)

Финикия разполага с **<u>най-добрият флот,</u>** който успешно използва за **колонизация и търговия** (по известни пристанища – тържища са **Сидон, Тир, Библос)**

<u>Финикия е основният конкурент на Елада</u>

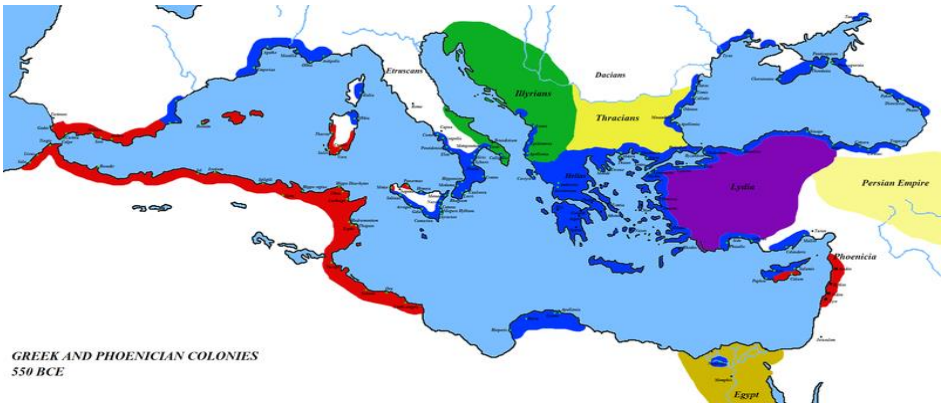

Финикийските колонии 550 ВС

Според „свидетелствата на Херодот за финикийците, те са

(1) 5.58 – носители на многобройни и различни познания, в т.ч на "финикийските знаци"

- <u>писмена</u> за регистриране на дългове
- <u>монети</u> за плащане на дългове

(2) Най- големите търговци

Херодот привежда примери за търговските умения на финикийците при търговията:

- С предмет **<u>продукти</u>- 1.1** Аргос, **4.196** отвъд Херакловите стълбове
- С предмет **<u>роби</u>** – **2.54** - 2 жени от Тива (продадени в Либия и на елините)

<u>Подържат търговски пътища</u>

- През пустинята към Сирия и осигуряване на вода **3.6**;
- ползване на "царския път" от Ефес до Суза

<u>Подържат интензивни търговски връзки</u> – преобладава стокообмен (**бартер**)

- с Египет (внос на вино в делви) **3.6** (от Мемфис делвите с вода към Сирия)
- с Елада (тамян от Арабия) **3.107**
- с неразвити народи **4.196**

(3)Умели производители

Дрехи - „тъкани от сръчни сидонки" **2.116** (и сребърни сидонски чаши)

Тирийски **пурпур 4.151** (и около Тера) – за боядисване на дрехи

Корабостроене 6.6, 7.89 - "кръгъл кораб", "дълъг кораб"- **6.46**

Керамика – **3.6** стотици делви

Златни слитъци – рудници на Тасос **6.47**

Вино 3.6

Земеделски умения 4.42 – през Херакловите стълбове (есен/сеитба-зима-пролет/жътва

Строителни умения 7.23 полуостров Атос, където имали тържище за брашно

По времето на Херодот Финикия заедно със Сирия и Кипър е в рамките на 5-та сатрапия в Персийската империя и участник във войната срещу Елада